

HOLCZHAUSER (HUSZÁR) VILMOS*

Az eszményi totalitástól a halandzsáig

Molnár Gusztai az egyetlen krónikásom. Mire emlékeznék, ha ő nem lenne? A magam emlékezete gyatra, alig számíthatok rá. Naplót nem vezettem, írásos emlékeim nagy része elveszett, a közölteket igen fáradtságos volna összeszedni.

Ez itt gyakorlatilag az egyik interjújához¹ kapcsolódó lábjegyzet. Se ismeretelméleti, se szociológiai szempontból nem jelentős, és talán nem is tanulságos. Csak megjegyzések arról, ami volt. Megpróbálom ugyanazon a naiv szinten tartani, ahogy akkoriban beszélünk volna. A szóhasználatom (igényesen: a „kategória-rendszerem”, kevésbé igényesen: a „zsargonom”) eltér a Gusztaiétól, de a magam akkori szóhasználatától is. Aki pontatlanságon ér tetten, szóljon.

(*A kezdet kezdete: Hegel.*) Hogyan sodródtam a filozófiához? Az érettségi utáni úrben a kezembe került egy könyv. Magyar nyelven íródott, de egyetlen mondatát sem értettem. Később nagy kerülővel eldöntöttem, hogy filozófiával fogok foglalkozni. Akkor újra megkerestem a városi könyvtárban. Most sem értettem belőle semmit, de az ördög felbújtott: Nincs ezen a világon semmi, amit emberi ésszel föl ne foghatnál.

Az ominózus könyv Hegel *Kis logikája* volt, az *Enciklopédia* első kötete. Akkoriban egy építőtelepen dolgoztam és időmilliomos voltam. Majdnem két évig rágódtam rajta. Később megtudtam, hogy ösztönösen Schelling (akkoriban a nevét sem ismertem) tanácsát követtem: Mindenkinek, aki komolyan veszi a filozófiát, „a legbuzgóbb önképzést ajánlom, tanár ezt nem pótolhatja”². Tamás Gazsi később azt mondta, nem hiszi, hogy idegen segítség nélkül „bedolgozhattam” volna magam Hegelbe. De azt is elárulta, senkit nem ismer Nagyváradon, aki segíthetett volna. De kihez is fordulhattam volna? Egy volt tanáromnak, akinek említettem, hogy mit olvasok, ez volt minden bölcsessége: „Vigyázzon, mert Hegel idealista.”

[Most egy technikai magyarázat jön. Akit nem érdekel, ugorja át a bekezdést.]

Hegelnél a dialektika csupán előkészület. A fődolog a *konstrukció*, a „spekulatív mozzanat”, a szintézis. A dialektika „rombol”; a dolog széthullik, a benne rejlő

* A szerző politológus, szabadúszó informatikus. E-mail: dr.holczhauser@googlemail.com

¹ Törzsök Erika: Bretter és a tanítványok. In: Molnár Gusztáv: *Alternatívák könyve V. Beszélgetések 1974–1993*. Kolozsvár: Pro Philosophia Kiadó, 2019, a továbbiakban AK V., 123–146.

² F. W. J. Schelling: *Zur Geschichte der neueren Philosophie* (1833/1834 körül), Suhrkamp, 452. [Sämtliche Werke, Stuttgart: Cotta 1856–1861, I/10, 36.]

ellentétes meghatározások önállósulnak (tárgyasulnak). A spekuláció „teremt”: a romokból egy „magasabb harmadikat”, szintézist hoz létre, amelyben a korábbi egyoldalúságok „megszüntette-megmaradnak”. (Mindjárt kezdetben a marxisták egyik felületességének tartottam, hogy a filozófiájukat az alacsonyabb fokkal azonosítják. Ha Hegelt komolyan vették volna, akkor nem „dialektikus”, hanem „spekulatív” materializmusnak kellett volna nevezniük.) A konstrukció „immanens”: nincs szüksége idegen anyagra, hanem a „fogalom” a saját önkibontakozását „szemléli”. Ez az, amit a művelt nagyközönségnek Hegelről tudnia illik, akárhogy is vélekedik róla.

Engem (feltehetően a nehezen palástolt cinizmusom miatt) sokan destruktív elmének tartottak. Ezért paradoxális, hogy éppen a konstrukció ígérete fogott meg: építkezni, nem csupán empirikus anyagot összehordani. Ahogy előrehaladtam az anyagban, magam is megpróbálkoztam a spekulációval. Mihelyt Hegel dialektikusan dekonstruált valamit, becsuktam a könyvet, és a saját szakállamra próbáltam „szintézist” létrehozni. Be kell vallanom, hogy rendszerint nem az jött ki, ami Hegelnél. De reméltem, hogy idő múltával sikeresebb leszek. Csak később ismertem fel, hogy erre alig volt esélyem – de ez már egy másik történet.

Arra is emlékeztetek, hogy a filozófusoknak nem mindig volt jó véleményük a dialektikáról. Arisztotelész például szemfényvesztésnek, a szofisták léha trükkjének tartotta. De Hegel felértékelte: nemcsak hogy nem gondolkodási hiba, hanem a konstrukció elkerülhetetlen eszköze. (A „létnek” például nem róható fel, hogy valójában, azaz „magánvalósága szerint”, ugyanaz, mint az ellentéte, a „semmi” – és fordítva.) Az „ellentmondás” a dolgok velejárója, de ez a köznapi (dogmatikus) tudat előtt rejtve marad. – Itt egy terminológiai kétszínűségre kell felfigyelnünk. Az „ellentmondás” rögtön szitokszó lesz, ha valakinek személy szerint a pofájába lehet vágni. Hegel Kantnál ismételt az „ellentmondások fészkeit” fedezi fel, amit nem dicséretnek szán.

Tóth Sándor egy szemináriumi vitán (ez már a provokáció kora volt, lásd lennebb) diadalmasan vetette szememre, hogy rajtakapott: ellentmondtam önmagamnak. Sebaj, mondtam könnyedén, a marxi felfogás szerint az ellentmondás a fejlődés hajtómotorja.

Hegel ma már nem érdekel. Schelling, Hegel kezdeti „harcostársa”, a filozófiatörténet epizódusának tartja. Schopenhauer szerint egyszerűen sarlatán. A magyar filozófia nyomorúságának tartom, hogy Szemere Samu nem inkább Schellinget fordította.

(*Módszertan.*) A munkamódszerem (ha volt ilyen) elég nehézkes volt. Egy példa: Tamás Gazsi felhívta a figyelmemet egy szenzációs Tóth Imre-tanulmányra, amely szerint Arisztotelésznel felbukkantak a nemeuklideszi geometria elemei. Ő lelkesedett, én gyanakodtam. Beültem a könyvtárba, és papír-ceruzával araszolva próbáltam rekonstruálni a gondolatmenetet. Gazsi türelmetlenkedett, hiányolta

a nagyvonalúságot, a lendületet. De a pizsmogás nem volt hiábavaló, mert kiderült, hogy a tézis felületes „szamárság” (már akkoriban Gazsi kedvenc kifejezése) volt. Később (Münchenben) matematikát hallgattam főszakon, a tézissel soha nem találkoztam.

(*Provokációim.*) A valósághoz való akkori viszonyomat leginkább egy plátói hasonlattal jellemezhetem. Belső kapcsolatok hiányában sem a jelen, sem a közelmúlt eseményeit nem ismertem első kézből. A külvilágot a mendemondák barlangfalán átsuhanó elmosódott árnyakból rekonstruáltam. De árnyakból nem áll össze árnyalt kép. Így aztán mindenkit, aki valamilyen közéleti pozícióban volt, a rendszer hívének, legfeljebb elvtelen kiszolgálójának tartottam. A tanáiraikat is, és (még ismeretlenül) Brettert is. Nem tudhattam, és nem is nagyon kutattam, hogy ki milyen megalkuvás árán tartja magát a felszínen. Inkább sportot űztem abból, hogy provokáljak.

Amikor például Rózsa Jenő professzor megkérdezte, hogy miért választottuk a filozófiát, épületes válasz helyett azt mondtam: ezen a szakon volt a legkevesebb jelentkező (korábban háromszor buktam meg a felvételi vizsgán). Ezt soha nem tudta megbocsátani. Az ő szemében én ugyanennek a rendszernek az elvetemült produktuma lehettem.

A filozófiatörténeti szemináriumon Ráczy Győző (úgy emlékszem, akkoriban a Korunk cenzora is volt) arról próbált meggyőzni, hogy a hegeli filozófia a „feje tetején” állt, míg a marxizmus a talpára nem állította. De Győző tovább ment, és Hegelt erkölcsileg is le akarta járatni: nem igazi forradalmár, csak amolyan „térden állva lázadó”. A 19. századi Poroszország belpolitikai helyzetét olvasmányokból ismertem, az akkori Romániáét keserves tapasztalatból. Ennek ellenére történelmileg helytállóan és erkölcsileg méltányosnak éreztem azt a véleményemet, hogy jobb egy térden állva lázadó, mint egy ágaskodva seggnyaló.

Tóth Sándor komolyan vette a *Filozófiai füzeteket* (Lenin), és Hegelt a talpára állítva, materialista módon próbálta olvasni. Egy olvasószéansz végén hamiskásan kérdezte: „Na ugye, hogy lehet?” A tanácstalan csendet kisvártatva ezzel törtem meg: „Hát igen. Egy kis rosszindulattal.” Tóth Sándor a provokációt nem vette rossz néven. Mindvégig jó kapcsolatom volt vele, a kolozsvári látogatásaim során majdnem mindig felkerestem.

Gáll Ernővel is megpróbáltam elméleti kategóriákat elemezni. Miért van a marxista szociológiában olyan nagy fontossága az „elidegenedés” kategóriájának? A kapitalizmusnak is, a szocializmusnak is vannak nemkívánatos jelenségei, amelyekre inkább az „elsajátítás” illik (korrupció, maffia; magát a kommunista hatalomátvételt nem is említettem). Nem-nem, mondta, talán ezek is az elidegenedés sajátos formái. Többé nem kerestem vele a párbeszédet. Mit tartunk például az orvosról, aki a hasmenést a székrekedés sajátos formájának tartja? Beláttam ugyan,

hogy a gyakorlati nemzetiségi politikában nincs szükség elméleti szörszálhasogatásra, de a válasz mégis az analitikus „gyengélkedés” jele volt.

A provokációim végeredményben ártalmatlanok voltak. Az állambiztonsági szerv (securitate) soha nem keresett meg, se kihallgatás, se beszerzés céljából. (Ennek köszönhetem, hogy nem kellett aljasságot elkövetnem.) Időnként tudomásomra jutott, hogy érdeklődtek irántam (a megkérdeszettek elmesélték), de a válaszaik alapján talán nem volt érdemes dossziét nyitni.

(*Kolozsvári iskola.*) A Bretterrel való kapcsolatom? Nem voltam a „tanítványa”. Egyetlen óráján nem voltam jelen, egyetlen előadását nem hallgattam. Mint magánembert kedveltem, de nem biztos, hogy ez kölcsönös volt. A kapcsolat szerencsétlenül kezdődött. Akkoriban Tamás Gázsival portyázó ordasokként vetettük rá magunkat egy-egy, a filozófia körül buzgólkodó közéleti személyiségre. Közösen jegyeztünk már néhány harapós írást, amikor felfigyeltem a Bretter néhány szövegére. Az esszék nagy része az erkölcsfilozófia körébe tartozott, mítoszértelmezés volt. Magyarozatként megismétlem, hogy engem akkoriban főleg a logika, az absztrakt konstrukció foglalkoztatott. A cselekvést illető kérdések iránt botfűlű voltam, erkölcsi „dekázások” (az ő kifejezése!) kevésbé érdekeltek. De ez valójában csak a felület volt. Nem resteltem bevallani, hogy számomra a cselekvéssel foglalkozni annyit jelentett, mint a „valósághoz” viszonyulni. És az akkori valósággal szemben (a kommunizmussal általában, és a romániai „kommunizmussal” különösképpen) tehetetlen, zsigeri (elegánsabban: reflektálatlan, egzisztenciális) gyűlöletet éreztem. Ezért hiányzott belőlem az elemzéshez szükséges távlat. (A távlat ma már megvan, a gyűlölet maradt.)

Az írás megjelenése előtt Rácz Győző meghívott egy kávéházi beszélgetésre. Brettert mostanában támadják, mondta, inkább politikai, mint filozófiai szempontból (de ezt akkor nehezen lehetett különválasztani). Ezekhez akarok csatlakozni? Brettert akkor még nem ismertem személyesen, de nem akartam senkihez csatlakozni.

Az írást visszavontam, de Győzötől tudomást szerzett róla. Volt benne egy megjegyzés, amely emberileg mélyen megsérthette: „erkölcsi széplélek”. Egy másik tanárom, Szabó Sándor „békítő” beszélgetésre hozott össze bennünket. Egy vendéglőben iszogattunk hármasan, késő éjszakáig. Gyurival bizalmatlanul kerülgettük egymást. Tisztázásra nem került sor, sem akkor, sem később. Kár volt. A sértő kifejezést a *Fenomenológiából*³ vettem kölcsön, és talán pontatlanul használtam. Ha magyarázatra kerül sor, megtörténhetett volna, hogy „leleplez”.

Iskolát teremtett, mondják. Nekem úgy tűnt, hogy egymástól független, részben ismeretségi, részben baráti köröket vontak össze és duzzasztottak „iskolává” – utólag, a *Szövegek és körülmények* kapcsán. Biztos nem volt könnyű dolga velünk.

³ Értsd: Hegel *A szellem fenomenológiája* című művéből. (A szerk. megj.)

(Tamás Gázsival kapcsolatban egyszer megjegyezte, embertől ennyi pimaszságot még nem nyelt le.) Számomra legfeljebb kolléga volt; nem tudom, hogy én mi voltam neki. Később emberileg nagyon megkedveltem. (Amit Guszti a személyes kisugárzásáról mond, ahhoz semmit nem kell hozzátennem.) A disszertációjáról (vagy habilitáció volt?) soha nem beszélt. Fichtéről írt, elvileg érdekelhetett volna. De akkor az volt az érzésem, hogy éppen megfeneklett velem.

Egy értelmiségi találkozára (a bukaresti Hét hozta össze) is emlékszem. Bretter György és Balázs Sándor vitája. Két erkölcsi világ ütközött össze. Bretterben tagadhatatlanul volt valami hamleti. A saját leírt szövegünkkel szembeni felelősségérzet kínzó kétellyé fajulhat; ezt magasabb rendű erkölcsi-intellektuális magatartásnak tartotta. Balázs szerint éppen ellenkezőleg: a kétely gyengeség; a határozatlanság és az elhamarkodottság okozta lelkiismeret-furdalás folyamánya. Felelősségteljes ember ne írjon le kiforratlan, félkész gondolatot, amit később megbán. A vita a süketek és vakok párbeszéde volt, és megállapodás nélkül ért véget.

Később a Kriterion Téka sorozatába összeállítottam egy Hegel-válogatást.⁴ Bretter ezzel a mondattal kezdte a könyvszemléjét: „Huszár Vilmosnak jó. Ő érti Hegelt.” Barátságos tüskeszúrás volt, annak is vettem, és széleset mosolyogtam rajta. Az iránta való rokonszenvemet mindenképpen öregbítette.

A találkozára, ahol a kivándorlási szándékomat bejelentettem, nem emlékszem. Guszti beszámolója szerint Bretter azt kérdezte: „Miért kellene elmenni? Elmész, és kiírod magadból azt az élményvilágot, amit itt begyűjtöttél. És akkor kész. Akkor vége.”⁵

Gyuri ebben tévedett. Nem gyűjtöttem be semmit, nem akartam kiírni semmit (ezért is olyan nehéz most emlékezni). A „helyzetet”, vele ellentétben, nem tartottam világtörténelmileg jelentősnek. Ha egyáltalán elgondolkoztam rajta, inkább a magyar (pontosabban az erdélyi) történelem tragikus, az európai történelem szárnalmas kisiklásának tartottam. (Pontosabban: akiket 56-ban meghurcoltak, azoknak tragikus volt. Nekünk, tíz év múltán, inkább csak szárnalmas.)

Guszti valahol azt kérdezi: merre fejlődhetett volna Bretter? Azt hiszem (ez csak az én gyanúm!), a kultúrmarxizmus irányába. Nekem ez sem lett volna rokonszenves.

(*A Marx-tanulmány, 1967?*) Mindig „legendásnak” mondtam, mert azt hittem, elveszett. De nem veszett el, nemrég megtaláltam, talán valahol megpróbálom közzélni. Ebben (a magam használatára) „leszámoltam” a marxizmussal. Kedvező körülmény volt a marxizmus akkori „reneszánsza”. Magyarul megjelentek a „fiatal Marx” írásai, emlegettek valami „leningrádi iskolát”, Marcusét, miegyebet. A leszámolásnak így elvi, nem csupán pragmatikus (azaz esetleges) jellege volt. Nem

⁴ Hegel: *Történelem és társadalom*. Válogatta és a bevezetőt írta: Huszár Vilmos. Fordította: Szemere Samu. Bukarest: Kriterion, 1972. (A szerk. megj.)

⁵ AK V., 141.

az (állítólag helyes) eszme tökéletlen vagy hibás *megvalósítása* ellen irányult, hanem maga az *eszme* ellen. Marx párizsi kéziratait, *A német ideológiát* stb. vettem alapul, és arra a következtetésre jutottam, hogy felületesen alkalmazza a hegeli módszert, a hegeli zsargon.

Az egyik érvem tisztán logikai volt. Univerzális kritikát megfogalmazó elméletek (ha következetesek) nem kerülhetik el az „önreferenciát”. (A görögök ismerték a problémát, mint a *hazug* paradoxonát. Kurt Gödel „második tétele” pontosan ezt fogalmazza meg, matematikai formában – ezt itt nem fejthetem ki részletesebben.) Az ideológiaikritika önreferenciája így hangzik: Ha *minden* elmélet csupán ideológia, akkor maga az ideológiaikritika is ideológia. Ez nem azt jelenti, hogy téves, hanem azt, hogy az igazságértéke *nem eldönthető*. A marxizmus „tudományos” voltáról folytatott viták az önreflexiót próbálják elkenni.

A másik érvem a konstrukcióra vonatkozott. A hegeli spekuláció emelőkárja a *logikai ellentmondás*, a marxi spekuláció emelőkárja a *társadalmi ellentmondás*. Csakhogy az utóbbi nem logikai, nem szükségszerű, és semmi esetre sem „dialektikus”. Hanem, pontosabb elemzésben, csoportérdekek közötti *ellentét* – közönséges, empirikus viszony. Marx az érdekek szövevényéből egyszerű, homogén tulajdonságot („ellentmondás”) konstruál, és ezt egy fiktív alanynak, a „társadalom”-nak tulajdonítja. Ez többszörös kategoriális *tévedés*, ha ugyan nem *csalás*. Vagy elnézőbben: megengedett konstrukció, amelyet a világ „minden idealistái” egyesült dörmögéssel helyeselnének.

Az írást odaadtam Tóth Sándornak. Nem jelentett fel (ahogy később Földes László gúnyolódott vele), hanem kimerítően válaszolt, írásban. Kár, hogy nem tudtam vele mit kezdeni, mert csak ismert közhelyeket ismételt. Filozófiai vita nem lett belőle.

A Marx-írásnak felszabadító hatása volt. Semmilyen ürügy alatt nem kellett többé foglalkoznom Marxszal, sem az eredeti „filozófiájával”, sem a derivátumaival, a különböző „megújulásaival”, a reformált, emberarcú, internacionalista vagy nemzeti stb. változataival.

(*A Kant-tanulmány*, 1968). A nyári szünetben elolvastam *A tiszta ész kritikáját*. Amikor visszamentem az egyetemre, a kollegák egy diáklap, az Echinox induló számát tervezték. A jegyzeteimből gyorsan összeállítottam egy terjedelmes írást, ami az első számban meg is jelent.

Ez egy csapásra nyilvánosságot biztosított a szemináriumokon kívül, és valamelyest ellensúlyozta azt a rossz híreket, hogy csupán cinikus kötekedő vagyok. Szegő Katalin (később etikatanárnőnk, még később a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem szervezője) leszólította a könyvtár előtt állogáló kis csoportot. Melyikük „az a Huszár Vilmos”, kérdezte, majd kertelés nélkül gratulált. Balogh Edgár meghirdette, hogy a kisebbségi kultúránkban most már van egy „Kant-szakértő”

(mértéktelen túlzás volt, de úgy látszik, nem volt más). A fentebb említett Rózsa Jenő professzor lesújtó véleményét ez nem befolyásolta. Amikor később megpályáztam egy tanársegédi állást a tanszékén, így emlékezett rám: „Huszár? Hiszen az egy szélhámos!”

A tanulmány anyagából előadást is tartottam. A vegyes hallgatóságra való tekintettel a kanti módszert emígy példáztam: Úgy szedi szét a tudatot, úgy hántja le a rétegeit, mint a szakácsnő a hagymáét. Bretter kajánul lecsapott a kulináris fordulatra, és bevezette a hazai filozófiába a „hagymaság” kategóriáját.

(*Szövegek és körülmények*, 1974.) Akkoriban éppen Max Weberet olvastam (ezért lovagoltam annyit a „technikai” és „társadalmi” cselekvés különbségén). A Lévi-Strauss könyv (*La pensée sauvage*) jó empirikus anyagot kínált, amelyre alkalmazni lehetett mind Weberet, mind a *Fenomenológia* egyes kategóriáit. Tartalmilag erről ma már nem sokat mondhatok. (Ebben az időben született, hasonló háttérrel, *A gáláns ideológia* című, az irodalmi elemzésbe tett rövid kirándulásom.)

Ekkor már egyre kevésbé viseltem el a „transzcendens” formulákat (majdnem *szólamokat* mondtam). A csíkszeredai könyvbemutatón nem voltam jelen, utólag írtam hozzá egy fiktív felszólalást. A beszúrt Marx-idézet a cenzúra elaltatására szolgált. Most újraolvasom:

„Az ember – bármennyire egy különös egyén is ezért, és éppen különössége teszi őt egyéni közösségi lényé – épp annyira a totalitás is, az eszményi totalitás, a szubjektív létezése a gondolt és érzett társadalomnak magáért-valóan, mint ahogy a valóságban is mind a társadalmi létezés szemléletként és valóságos élvezetként, mind pedig az emberi életnyilvánítás totalitásaként létezik.”⁶

Micsoda grandiózus halandzsaaa!!!

⁶ *A Szövegek és körülmények szerzői a csíkszeredai Művelődési Házban.* In: AK V, 28.